

Skolplikt, förvaring och elevers rättssäkerhet och inflytande¹

Gunnar Berg

The compulsory school is one corner stone in the formal rule based system of the Swedish school. The compulsory school in the modern Swedish state makes the school a coercive institution in as much as the pupils' presence in a school's day-to-day activities is guaranteed. The fact that even today's school can be characterized as a coercive institution opens up for a number of pupil roles. Pupils who are adjusted to the structure of the school perceive the school as a legal right, i.e a prerequisite to citizenship, working life opportunities and a good life. For these pupils, who can be labelled as *partners*, the emphasis on the legal right to education is more important than the obligation to attend school. Other pupils may perceive school as a place of custody where they are regarded as more or less passive *participants* in, or even *spectators* of, the day-to-day activities that go on in school. The conclusion is that school *as an institution* is a coercive institution. This is a question of *legality*. But whether schools *as organizations* are coercive or not is an empirical question, which has to do with how the pupilroles are perceived. Basically this is a question of *legitimacy*.

Inledning

Skolplikten är en av grundpelarna i skolans formella regelsystem och vilar på en speciell maktrelation mellan stat och samhälle. Mats Dahlkvist (2002) menar att skolobligatoriet svårligen kan förenas med en liberal politisk filosofi med tonvikt på rättigheter och nytta. Endast en frivillig undervisning överensstämmer med en filosofisk tradition av detta slag. Däremot är skolobligatoriet väl förenligt med en kommunitär politisk filosofi:

I kommunitär politisk filosofi har ... individen inte bara rättigheter att kräva av samhället, utan i lika grad skyldighet att bidra till samhällslivet och dess utveckling samt att delta i det offentliga livet. Denna moraliska skyldighet kan alltså hänföras till tanken att utan ett existerande organiserat samhälls-

liv är vi alla utelämnade och försvarslösa. Att upprätthålla samhället är alltså en nödvändighet, och denna nödvändighet formuleras som medborgerliga dygder och plikter (Dahlkvist 2002, s 21–22).²

Att diskutera och skärskåda elevers positioner och roller visavi stat, samhälle samt skolan som institution och skolor som organisationer utan att lyfta fram skolplikten är knappast möjligt. I min avhandling (Berg 1981) argumenterades för att när skolans demokratiskt fostrande uppdrag diskuteras, måste vi också våga in och förhålla oss till det förvaringsuppdrag som på ett eller annat sätt är relaterat till skolplikten. Vid den tidpunkt då den nämnda avhandlingen lades fram kom denna maktrelation till uttryck i skollagen genom följande skrivning:

Fullgör skolpliktig elev i grundskolan ej sin skolgång eller deltagar skolpliktigt barn, vars skolgång uppskjutits, ej i förskola och beror underlåtenheten på tredska av föräldrarna, äger länskolnämnden vid vite förelägga föräldrarna att hålla barnet i skolan eller förskolan, Beslut härom går i verkställighet utan hinder av besvär. Följes ej föreläggandet, må nämnden utdöma vitet. Detta må ej förvandlas till frihetsstraff. Har åtgärd enligt första stycket ej åsyftad verkan eller äro eljest synnerliga skäl därtill, äger länskolnämnden förordna, att elev i grundskolan skall hämtas till skolan med biträde av polismyndighet. Beslut härom går i verkställighet utan hinder av besvär (Skollagen 1979, 39 §).

I avhandlingen fördes vidare ett resonemang om skolans demokratiskt fostrande uppdrag i relation till skolans tvångsmässiga rekrytering av elever. Vidare argumenteras för att denna rekrytering påverkar skolors organisationskulturer, men vilka uttryck detta tar sig i enskilda fall är en empirisk fråga. Jag ska nedan ta upp och försöka utveckla vissa trådar från avhandlingsarbetet om hur skolplikten som ett bärande inslag i skolan som institution slår igenom i skolor som organisationer.

Om skolan inte fanns...

Peter Tillbergs berömda målning "Blir du lönsam lilla vän" hänger på Moderna museet i Stockholm och föreställer ett antal skolbarn som sitter i sina bänkar och stirrar strikt framåt mot en osynlig lärarauktoritet. Målningen fångar i ett nötskal in klassundervisning som arbetsform. Denna modell för traditionellt klassrumsarbete, vars grundläggande mönster kan uttryckas med orden fråga-svar, har månghundraåriga traditioner. Inom folkskolan ersatte klassundervisningen under 1860-talet

den så kallade Lancastermetoden. Denna metod var utformad för massundervisning och gick ut på att en lärare tillsammans med assisterande äldre lärjungar undervisade hundratals yngre lärjungar. Inom lärdoms-skolan var klassundervisningen utbredd redan vid läroverkets tillkomst i mitten på 1800-talet, och olika studier visar att klassundervisning av det slag som framträder i motivet på Tillbergs målning än idag har ett starkt fotfäste i skolors vardagsarbete.³

Vad denna målning i en mer grundläggande mening aktualiserar är skolans förvaringsuppdrag. Att i elevers perspektiv förstå skolor som organisationer utan att beakta detta är knappast möjligt. Som utvecklas nedan öppnar detta institutionellt grundade förvaringsuppdrag för att betrakta skolor som tvångsorganisationer för åtminstone vissa elever.

Ett intressant arbete om skolans förvaringsuppdrag är en debattskrift som utkom i början av 1970-talet med titeln *Hvis skolen ikke fantes* (Christie, 1973 i svensk översättning). Denna på sin tid kontroversiella bok är i sak lika aktuell idag som den var när den publicerades för 30 år sedan. I det följande refereras vissa avsnitt ur denna bok. Christie argumenterar för att varken i en historisk eller i en nutida mening har skolan tillkommit som ett svar på de växandes egna behov. Det är snarare olika statliga och samhällseliga behov som, enligt författaren, i modern tid har att göra med avancerade industrisamhällens behov av förvaringsplatser för improduktiva barn- och ungdomar, som utgör grunden för skolans existens och verksamhet. Tonårskulturen är enligt Christie en skapelse som måste förstås i ljuset av det avancerade industrisamhället. I bondesamhället och det förindustriella samhället markerade konfirmation och barnarbete en tydlig gräns mellan barndom och vuxenhet. "I denna belysning..." skriver Christie "...blir tonåringen en direkt återspeglning av det samhälle vi lever i. Vi har skapat ett samhälle där ungdomen har ställts utanför produktionen men i gengäld fått konsumtionsuppgifter och en extra marginal för oansvarighet" (Christie 1973, s 38).

Som kriminolog gör Christie en jämförelse mellan skolan och fängelset:

De /eleverna/ upplever ett autoritärt system som de inte kan ta sig ur. De är tvungna att gå där. De kan hämtas av de makthavande om de inte kommer och placeras i en annan anstalt. Föräldrarna kan straffas om de inte sänder dem till skolan. Eleverna utgör det lägsta skiktet i systemet. Alla andra, absolut alla, har makt över dem och kan ge dem order som de måste böja sig för. De som har makten samordnar sina handlingar och informationer. Det en av dem vet får mycket ofta alla veta.(...)

I denna yttre ram får också det inre livet åtskilligt gemensamt med vad vi känner från fängelseforskningen. Vissa elevgrupper bildar front mot lärarna, det skapas ytterligare avstånd, det uppstår normer mot samar-

bete. Artilleriet riktas dels mot lärarna, dels mot de med elever som visar svaghet, d v s viljan att samarbeta med förtryckarna (Christie 1973, s 103 f).

Christie medger att jämförelsen mellan skolor och fängelser är tillspetsad, men hävdar likväl att om förvaring är en väsentlig anledning till att skolan som institution överhuvudtaget existerar, är fängelset som institution ett närmast ofrånkomligt jämförelseobjekt.

Michel Foucault (1974/1998) diskuterar parallellen mellan skola och fängelse och menar att skolan liksom fängelset tillhör de disciplinära institutionerna. Allmänt sett kan disciplin ses som en metod för att bringa ordning i mänsklig mångfald, och skolan och fängelset är med sina väl inrutade miljöer närmast paradexempel på inrättningar vars verksamheter vilar på disciplinen som huvudsaklig institutionell värdebas. Historiskt sett har disciplinen som teknik flyttat fram sina positioner för mänsklig socialisation. Detta har enligt Foucault tagit sig uttryck i att de disciplinära institutionerna lämnat tidigare avskilda och perifera miljöer och flyttat in i samhällens centrum. För skolans del ska denna disciplinära struktur förstås i ljuset av skolans historiska uppdrag att "...fungera som en undervisningsmaskin, men också som en maskin för att övervaka, rangordna och belöna" (Foucault 1974/1998, s 173). Det strikta tidsschemat som regulator av de repetitiva förloppen är enligt Foucault det kanske mest väsentliga kännetecknet för en disciplinär institution.

Skolan som fullgörare av ett förvaringsuppdrag

Att i skolans offentliga samtal explicit tala om förvaring är ovanligt – därtill är detta begrepp alltför negativt värdeladdat. Att det i till exempel en läroplan skulle hävdas att skolan har ett förvaringsuppdrag att fullgöra är otänkbart. Däremot förekommer eufemismer för förvaring som "tillsyn" och "omsorg." Att skolan som institution i dagsläget har ett förvaringsuppdrag att fullgöra är likväl obestridligt. En intressant problematik som uppstår i förlängningen av de resonemang som Christie förde på sin tid, har att göra med relationen mellan detta förvaringsuppdrag och skolplikten. Å ena sidan är det möjligt att föra en argumentation som går ut på att skolplikten i huvudsak ses som en följd av skolans socialt nödvändiga förvaringsfunktion. Argumenterar vi från denna funktionalistiskt färgade utgångspunkt kan vi till exempel lyfta fram att industrialismens samhällsstruktur ställde och ställer krav på förvaringsplatser för improduktiva barn och ungdomar, och då blir den på skolplikten vilande förvaringsfunktionen socialt nödvändig. En mer strukturalistiskt

orienterad utgångspunkt förfäktas av Anders Persson (1994) som menar att anledningen till att skolan fullgör ett förvaringsuppdrag inte har något med funktionell nödvändighet att göra, utan bottnar i att staten i kraft av sin maktposition ålägger skolan detta genom att utfärda regler om skolplikt. Låt oss titta närmare på Perssons argumentation härvidlag.

Persson genomför en inträngande analys av skolplikten och dess betydelse för skolans verksamhet. Analysen vilar på en distinktion mellan skola och utbildning, där skola står för en institution och utbildning för den verksamhet som bedrivs av denna institution. Detta innebär att en åtskillnad kan göras mellan att vara i skolan och bli utbildad, där det ena inte är en förutsättning för det andra. Skolplikten betecknar han som ett "instrument för människoförflyttning" (Persson 1994, s 73) som utgör grunden för att elever i tid och rum överhuvudtaget befinner sig i skolan. Däremot säger skolplikten ingenting om och i så fall hur elever tillgodosgör sig verksamhetens innehåll, det vill säga utbildningen. Vissa elever är studiemotiverade på skolans villkor, andra är det inte. Den förra gruppen – som enligt Persson består av "lättmotiverade" elever – upplever inte skolplikten som ett tvång, utan snarare som en rättighet. För den senare "svärmotiverade" gruppen kan skolan däremot upplevas som ett frihetsberövande tvång, vilket i sin tur accentuerar skolans förvarande verksamhet. Persson skiljer mellan det objektiva tvånget, det vill säga tvånget för alla elever att upp till en viss ålder gå i skolan, och det subjektiva tvånget, som innebär tvånget för de icke-studiemotiverade eleverna att vistas i skolan. Han för vidare ett resonemang om relationer mellan studiemotiverade och icke-studiemotiverade elever, och menar att det föreligger något av en symbios mellan dessa grupper. De lättmotiverade eleverna görs utbildningsberoende på grundval av närvaron av de svärmotiverade eleverna: "Det måste löna sig att vara motiverad och anstränga sig i skolan och därför måste det på motsvarande sätt kosta att inte vara motiverad" (Persson 1994, s 86).

Perssons resonemang uppmärksammar den skoljuridiska skillnaden mellan skolplikt och skolgång. Enligt Rein Rooseniit (1969, s 26) ska skillnaden mellan dessa begrepp tolkas så att skolplikt står för elevers skyldighet att ta aktiv del av undervisningen, medan skolgången avser elevers skyldighet att närvara vid undervisningen. I förlängningen av detta skulle då ligga att föräldrar har ansvar för sina barns skolgång men inte för att barnen fullgör sin skolplikt.

Att som Persson beskriva de tvångsrekryterade eleverna som lätt- respektive svärmotiverade är kanske inte ett helt lyckat val av begrepp. Snarare torde det vara en fråga om en glidande skala där elever antingen är anpassade eller mindre anpassade (och ytterst missanpassade) till skolans

utbud av utbildning. Den anpassade eleven upplever – tvångsrekryteringen till trots – att skolplikten är en fråga om en medborgerlig rättighet till bildning och utbildning som av såväl stat och samhälle som elever/föräldrar bedöms som väsentlig för att kunna fungera som aktiv medverkare i ett utvecklat demokratiskt samhälle. För de mindre anpassade och missanpassade blir skolan som institution en förvaringsinrättning som misslyckats med att hävda den ovan nämnda rättigheten och därmed blir den formella förvaring som knyts till skolplikten en fråga om **legalitet**. Mot denna bakgrund kan konkluderas att skolan de facto är en tvångs**institution**. Om – och i så fall i vilken utsträckning – skolor också är att betrakta som tvångs**organisationer** är emellertid en empirisk fråga som har med **legitimitet** att göra. I detta sammanhang handlar denna legitimitetsfråga om hur det formella förvaringsuppdraget utfaller i skolors vardagsarbeten.

Legaliteten

Som redan antytts är skolplikten som samhällsfenomen intressant i ljuset av den i demokratin inbyggda konflikten mellan statlig maktutövning och medborgerliga fri- och rättigheter. I denna process kan staten (till exempel via institutioner som fängvård, polismyndighet och försvarsmakt) vid behov tillgripa våldsmedel. Skolplikten innebär att staten hävdar sin makt men därmed också tar på sig ansvaret för att fostra och utveckla medborgarna – i detta fall elever – i enlighet med vissa uttalade normer. Formellt sett uttrycker den explicita styrningen av skolan sådana normer. Men staten tar även på sig ansvaret att skydda elever mot våld, förtryck, trakasserier etc. Som jag återkommer till torde det inte vara alltför djärvt att anta, att om skolan som institution sviktar i dessa fundamentala hänseenden, torde det samhälleliga förtroendet för skolplikten svikta. Här kan inflikas att den mobbningsdebatt som till och från flammor upp i det offentliga samtalet och allmänna skoldebatten är en avspegling av denna problematik.

Den legala skolplikten – några historiska och nutida nedslag

Formellt sett kan skolplikten i Sverige betraktas i ljuset av 1842 års folkskolestadga som föreskrev skolplikt från senast 9 års ålder. Skolplikten enligt denna stadga var emellertid inte ett obligatorium för barnen utan endast för kommunerna. Först genom 1882 års skolstadga kan vi tala om en skolplikt av den typ vi har idag.⁴ Att hänföra skolplikten till 1800-talets folkskola är emellertid en sanning med modifikation. Skolpliktens historiska

tradition torde snarare kunna kopplas samman med *husförhören*. Dessa påbjöds redan under 1600-talet och var ett medel för den då måttligt sekulariserade staten att indoktrinera allmogen i den lutheranska trosbekännelsen. Dessa förhör gick till så att församlingsprästen årligen kallade hushållens medlemmar till katekesförhör och de som uteblev från dessa förhör utsattes för sanktioner. Resultaten av husförhören antecknades för var och en i husförhörslängder. Husförhörsobligatoriet ersattes under senare delen av 1800-talet av folkskolans kristendomsundervisning.

Skolplikten blev från 1882 års stadga sexårig och utökades 1937 till sju år. Från och med 1950 är den nioårig. Sixten Marklund (1982, s 121f) skriver att införandet av den nioåriga skolplikten under 1950-talet inte i sig vållade några större problem. Han förklarar detta dels med införandet av barnbidrag, olika stipendier och studiestöd, dels med den allmänna bristen på sysselsättning för ungdomar upp till 16 år. Dock skriver han att trots att den förlängda skolplikten var tämligen okontroversiell, lämnade många elever skolan när de närmade sig de årskurser där de i tidigare skolsystem antingen skulle slutat eller gått vidare till andra skolor. Detta kom enligt Marklund att allvarligt påverka den under 1950-talet pågående försöksverksamheten med enhetsskola. Den nioåriga skolplikten var inte problemet, utan problemet var snarare att man inte ville fullgöra skolplikten i den på försök drivna enhetsskolan. Den allmänna inställningen var alltså den – och detta var ett påtagligt legitimitetsproblem – att om man skulle fullgöra mer än den tidigare skolpliktens sju år, skulle detta ske i realskola eller motsvarande.

Den i dagsläget gällande skollagen behandlar skolplikten i det tredje kapitlet under rubriken: "Skolplikt och motsvarande rätt till utbildning." Här framgår att skolplikten gäller alla barn från 7 till 16 (i särskolan 17) år som oavsett nationalitet är folkbokförda i landet. Även 6-åringar kan omfattas av denna lagstiftning. Skolplikten kan upphävas tidigare om eleven i förtid fullgör grundskolan (eller motsvarande). Den till skolplikten korresponderande rätten till utbildning gäller vid "...grundskolan, särskolan eller specialskolan" (Skollagen 1996, 3 kap 2§). Skolplikten kan även fullgöras vid godkänd friskola. Skolplikten innebär – och här kommer vi in på den myndighetsutövning som skolplikten öppnar för – att barnet i princip skall delta i den verksamhet som anordnas. Vidare sägs:

Disciplinär åtgärd mot en skolpliktig elev får avse elevernas närvaro i skolan, dock endast i ringa omfattning. Ingen är på grund av skolplikt, som fullgörs inom det offentliga skolväsendet för barn och ungdom, skyldig att gå i skolan för att delta i obligatoriska inslag i utbildningen mer än 190 dagar per läsår eller att någon dag delta i sådana inslag mer än åtta timmar, eller i de två lägsta årskurserna, mer än sex timmar (Skollagen 1996, 11§).

Av skollagen framgår att kommunen har ansvaret att se till att de skolpliktiga eleverna fullgör sin skolgång. Vidare framgår att även barnens vårdnadshavare har denna skyldighet och om dessa brister härvidlag kan ett vitesföreläggande tillgripas. Däremot är den inledningsvis citerade skrivningen ur tidigare skollag om att elev kan hämtas till skolan med biträde av polismyndighet utmönstrad.

Skolplikten är ett uttryck för skolans myndighetsutövande uppdrag, det vill säga "utövning av befogenhet att för enskild bestämma om förman, rättighet, skyldighet, disciplinpåföljd, avskedande eller annat jämförbart förhållande" (RF 11 kap 6 §. Citatet hämtat ur Söderlind & Petersson 1988, s 93). Myndighetsutövning handlar om legal statlig maktutövning, det vill säga det rör ärenden där medborgaren står i ett beroendeförhållande till staten. I förarbetena till förvaltningslagen framgår att myndighetsutövning "ytterst är ett uttryck för samhällets maktbefogenheter i förhållande till medborgarna" (Söderlind & Petersson 1988) Ett exempel på en på skolplikten vilande myndighetsutövning är, att enligt grundskoleförordningen kan i extrema fall föräldrar som underlåter att sända sina barn till skolan vitesföreläggas: "Detta må ej förvandlas till frihetsstraff" (Skollagen 1996, GruF kap 6). Ett ytterligare exempel är när lärare vidtar disciplinära bestraffningsåtgärder gentemot elever.

Exkurs: Något om plikttagstiftning i allmänhet

Jag återkommer nedan åter igen till frågan om skolplikt men först några allmänna ord om plikter och plikttagstiftning.

Allmänt sett bottenar den nordiska välfärdsstaten i såväl ideologi som praktisk utformning i ett antal medborgerliga plikter (se Dahlkvist 2002). Retoriskt framställs dessa inte sällan som samhällskontrakt i den meningen att fullgörande av en plikt i sin förlängning leder till en substantiell medborgerlig rättighet. Plikten att betala skatt är tänkt att leda till att medborgaren kommer i åtnjutande av en gemensam samhällelig service i vid mening. Fullgörandet av värnplikt framställs som nödvändigt för att upprätthålla en tillfredsställande beredskap mot eventuella krigiska handlingar riktade mot nationen Sverige.

En plikttag är per definition en frihetsinskränkning, men en sådan kan accepteras och bejakas av medborgarna om de upplever att den ger något väsentligt i gengäld. Å andra sidan kan man som medborgare uppleva att den statligt legala plikttagstiftningen endast är förbunden med skyldigheter utan att några mer påtagliga rättigheter kopplas till dessa. I ett sådant fall kommer troligen den samhälleliga legitimiteten för den aktuella plikt-

lagstiftningen att reduceras, och i sin förlängning att undermineras. Tanken på pliktlagstiftning som uttryck för kontrakt mellan stat och medborgare (stat och samhälle) vilar på att det är möjligt att uppnå en konsensus mellan legalitet och legitimitet. Mycket talar för att vi just nu är inne i en period där det medborgerliga förtroendet – den samhälleliga legitimiteten – för välfärdsstatens förmåga och möjlighet att styra samhället sviktar. En tidigare förhållandevis hög skattemoral förefaller att vara under uppluckring. I det offentliga samtalet pekade inte sällan områdena vård, omsorg och skola ut som kvalitetsmässigt undermåliga – områden som tidigare varit sedda som juveler i välfärds-kronan. Ett antagande här är att om dessa bastioner sviktar hotas hela välfärdsbygget.

Skolplikten – kontrakt eller dekret?

Pliktlagstiftning kan alltså ha legitim karaktär av kontrakt mellan stat och samhälle såtillvida att medborgarna upplever att fullgörande av en plikt i sin förlängning leder till en attraktiv rättighet. Detta innebär att rättigheten upplevs som mer tungt vägande än skyldigheten. En hög grad av legitimitet för fullgörande av skolplikt kan till exempel böttna i en i samhället utbredd uppfattning att skolans verksamhet och skolors arbete leder fram till personlighetsdanande bildning och kompetensutvecklande utbildning, vilka i sin tur förväntas utgöra grunden för livskvalitet, försörjning etc. Å andra sidan kan en pliktlagstiftning upplevas som ett renodlat påbud – ett dekret där skyldigheten upplevs som mer tungt vägande än rättigheten. Att fullgöra skolplikten upplevs inte leda fram till ökad bildning och ger heller ingen säker grund för att i framtiden komma i åtnjutande av eftersträvarvärda samhällspositioner. Dessutom kan den vardagliga skolgången präglas av våld, förtryck och underkastelse. Denna frånvaro av legitimitet för skolplikten öppnar i sin förlängning för att skolan av samhället upplevs vara en mer eller mindre renodlad förvaringsinrättning.

Detta resonemang ligger i linje med Perssons (1994) argument för att skolplikten kan ses som ett objektiva tvång som har med elevernas fysiska närvaro i skolan att göra, medan det subjektiva tvånget är en fråga om arten och graden av elevers anpassning till skolans utbildning. Detta svarar mot de resonemang jag förde fram i min avhandling (Berg 1981) om *strukturellt* och *substantiellt* tvång. Med det strukturella tvånget avses skolplikten per se, medan det substantiella tvånget uppmärksammar konsekvenser av det strukturella tvånget i skolors vardagsarbete.

Folkskolans förvaringsuppdrag och läroverkets sorteringsuppdrag

När enhetsskolan och sedermera grundskolan infördes utökades skolplikten till nio år. Grundskolan innebar att folkskolan sammanfördes med läroverkets realskoledel; låg- och mellanstadiet kom i sin konstruktion att påminna om folkskolan, medan högstadiet till sin utformning mer liknade läroverket. Två skolinstitutioner med olika historiska utvecklingsförlopp kom därmed att föras samman under en och samma institutionella överbyggnad. Skolpliktens historiska förankring låg primärt i folkskolan och dess framväxt. Att elever – eller snarare *lärjungar*⁵ – överhuvudtaget befann sig i läroverket hade mycket lite med skolplikten och skolans förvaringsuppdrag att göra. Rekryteringen av lärjungar till läroverket bottnade snarare i vad som kan uttryckas som skolans traditionella sorterande verksamhet vilket mer uppmärksammar vad jag ovan benämnde som det substantiella tvånget. För att belysa detta ska jag nedan referera delar av ett omfattande historiskt arbete av Ulla Johansson (2000), där hon beskriver och analyserar det svenska läroverkets historiska utveckling.

Läroverket som institution

Läroverket, och de institutioner som under första hälften av 1800-talet föregick läroverket, var såväl till sitt uppdrag som hur det fungerade i praktiken en gigantisk sorteringsapparat. I en omfattande studie av skolhistorikern Ulla Johansson uttrycker en av hennes informanter detta på följande målade sätt:

Skolorna på den tiden var alldeles förskräckliga sorteringsverk. Och skolplikt gällde ju bara upp till folkskolan och var man inte duktig eller samarbetsvillig eller fyllde kraven så manglades man ut hårt och skoningslöst och känslolöst. Så det var ett riktigt kross- och sorteringsverk (Johansson 2000, s 61).

Den innehållsliga aspekten av läroverket som institution – det vill säga den institutionella värdebasen – vilade på en meritokratisk grund. Det torde knappast vara en överdrift att hävda att alla aspekter av såväl läroverket som institution som enskilda läroverk som organisationer vilade på denna grund. Lärjungarnas väg genom läroverket präglades av att passera eller fastna i ett antal – vad som kan uttryckas som – såll. Det första utgjordes av att överhuvudtaget bli accepterad som lärjunge i läroverket; under första hälften av 1900-talet genomfördes denna urvalsprocess ge-

nom inträdesprov, senare genom betyg från folkskolans årskurser 4 och 6. När lärjungen väl var antagen till realskolan gällde det för denne att hålla sig kvar där och avancera årskurs för årskurs. Dagliga läxförhör, återkommande skrivningar, varningar och betyg varje termin som kunde resultera i kvarsittning och ytterst utkuggning tillhörde standardrutinerna. Ett ytterligare sällningsmoment uppstod i anslutning till om lärjungen skulle vidare mot realexamen och/eller gymnasiet. Valdes vägen mot realexamen gällde det att passera denna eklut. Valdes gymnasievägen upprepades mönstret från realskolan med läxförhör, skrivningar, betyg, kvarsittning eller flyttning etc. Den slutliga sällningen var studentexamen med de särskilda procedurer (studentskrivningar och muntlig prövning) som denna medförde. Läroverket var i grunden en maskulin konstruktion; flickor och kvinnliga lärare accepterades gradvis, men knappast med någon högre grad av entusiasm från de manliga lärarna.

Formellt sett (legalt) vilade alltså läroverket som institution på en meritokratisk värdebas. Det var även denna värdebas som gav läroverken som organisationer en samhällelig legitimitet, och därmed läroverkslärarna en omhuldad status. Denna vilade på den legala grunden att läraren enligt läroverksstadgan var ämbetsman med formell rätt att dagligen och stundligen bedöma lärjungarnas prestationer. Vidare var läroverkslärarnas legala och legitima status upphängd på att man var goda ämnesspecialister snarare än pedagoger i en vidare mening. En nödvändig förutsättning för att läroverket som institution och läroverken som organisationer skulle kunna upprätthålla denna legitimitet var att omvärlden i vid mening direkt och indirekt gav sitt erkännande åt läroverksinstitutionens meritokratiska värdebas. Lärjungarnas föräldrar var en nyckelgrupp i denna omvärld som det var nödvändigt att vinna för läroverkets verksamhetsidé och arbetsinriktning. En annan väsentlig grupp var naturligtvis lärjungarna själva och den meritokratiska värdebasens genomslagskraft på lärjungarna tog sig uttryck i känslan av att tillhöra de utvaldas skara. Detta utgjorde grunden för att även läroverket, vars högre årskurser i realskolan och gymnasiet inte omfattades av skolplikten, kunde beskrivas som en tvångsinrättning. Det handlar här emellertid om ett substantiellt tvång som kan uttryckas som en **lydnadsplikt**. Väsentliga fundament i denna lydnadsplikt var den obligatoriska närvaron och punktligheten som i läroverksstadgan uttrycktes i de närmast klassiska orden: "Lärjunge infinner sig på utsatt tid, hel och ren, och med nödiga läroböcker försedd." Från denna utgångspunkt kontrollerades frånvaro minutiöst – upprepat skolk var en kardinalssynd. En annan del av lärjungarnas lydnadsplikt bestod i att okritiskt underkasta sig den aktuella skolans ordningsreglemente. Att fuska på en

skrivning var en styggelse, och en omfattande kontrollapparat för att stävja detta var rutin på varje läroverk. En av Johanssons informanter uttrycker detta så att man "... var tillsagd, tvångsstyrd och portionerad" (Johansson 2000, s 93).

Lydnadsplikten

Sammanfattningsvis kan sägas att den i husförhören och folkskolan historiskt förankrade skolplikten hade i läroverket sin historiska pendang i lydnadsplikten (jfr Rooseniit 1969, s 68). Vad gäller förhållandevis moderna skrivningar med koppling till lydnadsplikt kan detta exemplifieras med en skrivning som hämtats ur en version av skollagen från 1979 som uttrycker lydnadsplikten i bland annat följande ord: "Elev skall visa aktning och lydnad för lärare och annan skolans personal..." (Skollag och skolförordning 1979 6 §).

Rooseniit (1969) pekar på att denna formulering om aktning och lydnad är en kvarleva från äldre skolstadgors skrivningar som "vinnlägga sig om gudsfruktan, sanningskärlek och goda seder" och "avhålla sig från sådana nöjen och njutningsmedel som kunna inverka menligt på hans andliga eller kroppsliga utveckling." Här kan även inflikas att skrivningar av denna typ accentuerar vad som med referens till Foucault ovan togs upp om skolan som en disciplinerande institution.

I de för dagen aktuella skoljuridiska skrifterna finns några skrivningar som till sitt innehåll ligger nära det som ovan uttrycktes som lydnadsplikt:

Om en elev uppträder olämpligt eller gör sig skyldig till en mindre förseelse, skall läraren uppmana eleven att ändra sitt uppförande. Om detta inte hjälper skall läraren kontakta elevens vårdnadshavare. Läraren får visa ut en elev från undervisningslokalen för högst återstoden av pågående undervisningspass eller låta eleven under uppsikt stanna i skolan högst en timme efter skoldagens slut.

Om en elev fortsätter att uppträda olämpligt eller gör sig skyldig till upprepade förseelser eller en allvarligare förseelse, skall saken dels anmälas för rektor, dels hänskjutas till elevvårdskonferensen. Konferensen skall efter kontakt med elevens vårdnadshavare försöka få eleven att bättra sig genom åtgärder som är avpassade efter elevens individuella förhållanden. Om detta inte hjälper skall elevvårdskonferensen anmäla förhållandet till styrelsen för överväganden om lämplig åtgärd (Johansson 2000, s 10f).

I förlängningen av det ovan anförda kan två principiella modeller för lärarauktoritet urskiljas. Den ena kan förstås i ljuset av framväxten av folkskolan som institution där grunden för lärares auktoritet och maktutöv-

ning ytterst har sin legala sanktion i skolplikten. Den andra modellen botten i läroverksinstitutionen där skolplikten hade en mindre, och lydnadsplikt en desto större, betydelse för lärarauktoriteten. Denna lydnadsplikt kan i sin tur föras tillbaka på läroverkets meritokratiska sorteringsuppdrag. I de formella styrdokumenterna för den sammanhållna grundskolan som tillkom på 1950-talet, kom naturligt nog skrivningar med bäring såväl på skolplikt som på lydnadsplikt att samlas i styrdokument som skollag och skolförordning, och som ovan berörts är fallet så än idag.

Skolplikt och elevers/vårdnadshavares rättssäkerhet

Under efterkrigstiden fram till i början av 1990-talet utövades formellt sett statens makt över skolan i huvudsak genom ett relativt detaljerat regel- och ramstyrningssystem. Detta innebar förhållandevis enhetliga kommunala skolväsenden där toleransen mot fristående skolor var begränsad. I denna styrstruktur hade elever och föräldrar (den legala) rätten att förvänta sig ett skolsystem baserat på en institutionell värdebas som kan uttryckas med begreppet enhetlighet. I dagsläget är den statliga maktutövningen mer grundad på resultat- och målstyrning, vilket öppnar för en högre grad av mångfald och valfrihet. Detta innebär att inom denna valfrihetsbefrämjande institutionella värdebas avgör den enskilda kommunen och enskilda skolor som organisationer det faktiska skolarbetets innehåll och arbetsformer. Detta öppnar för ett mer diversifierat kommunalt skolväsende som även inrymmer möjligheter till och tolerans av fristående och profilerade skolor.

Om vi i detta sammanhang renodlar skolplikten kan vi säga att den statliga maktutövningen tidigare var upphängd på att föräldrar (vårdnadshavare) och elever kunde växla in den skyldighet som skolplikten innebar, mot vissa rättigheter. Dessa handlade bland annat om elevers rätt att genomgå en skola vars innehåll och arbetsformer präglades av en hög grad av enhetlighet oavsett de enskilda skolornas geografiska belägenheter. Staten förespeglade med andra ord att elever skulle begävas med personlighetsdanande bildning och kompetensutvecklande utbildning i gengäld för den frihetsinskränkning som skolplikten innebar. Om jag tolkar dagens allmänna skoldebatt och det offentliga samtalet om skolan, finns det anledning att ställa frågan om medborgarna (samhället), med beaktande av utfallet av efterkrigstidens reformverksamhet inom skolväsendet, upplever att staten varit och är särskilt framgångsrik i att uppfylla sina till skolplikten knutna förpliktelser.

Från statens utgångspunkt kan måhända 1990-talets reformer av och inom skolan som institution ses som ett försök från statens sida att återvinna åtminstone delar av förlorad legitimitet. Detta har skett genom att staten överlätit väsentliga delar av genomförandansvaret på kommunerna. Som ett led i denna process har kommunerna utnämnts till skolans huvudmän vilket är liktydigt med att staten överlämnar den exekutiva makten för skolpliktens genomförande till kommunerna. Den samhälleliga kritiken mot såväl skolan som institution som enskilda skolor som organisationer har emellertid inte tystnat i och med denna reformverksamhet. Symtomatiskt för denna kritik är enskilda mobbningsfall som förts ända upp till HD. Uppenbart är att det i dagsläget finns strömningar i samhället som inte upplever att skolan som institution fullgör sina till skolplikten kopplade åligganden. Tillspetsat uttryckt kan detta tolkas så att skolans förmåga att fullgöra sitt förvaringsuppdrag upplevs vara på väg att krackelera. Med detta avses att om staten ålägger elever att vistas i skolan ett visst antal dagar och timmar/läsår, utan att staten via sina kommunala exekutiv (som benämns huvudmän) ens har förmåga att garantera elever ett meningsfullt vardagsarbete befriat från våld och förtryck, undermineras sannolikt ytterligare den samhälleliga legitimiteten för skolans verksamhet.

Vad innebär då det ovan sagda för elevers och vårdnadshavares rätts-säkerhet? Skolplikten gällde tidigare skyldigheten för elever att närvara och medverka i ett skolarbete baserat på enhetlighet. Idag handlar skolplikten om ett åliggande för eleverna att närvara och medverka i en verksamhet baserad på mångfald och valfrihet. Detta leder till att en kommun till exempel kan välja att tolka valfrihet så att det handlar om att bygga upp ett skolväsende där elever erbjuds lika ramor/förutsättningar. Kvalitet i utbildningen kan här vara en fråga om att sortera fram de elever som efter vissa givna individrelaterade kriterier bedöms vara de mest framgångsrika. I konsekvens med detta kan vi i en sådan kommun förvänta oss att finna en hög grad av acceptans visavi fristående och profilerade skolor. I en annan kommun kan valfrihet tolkas som att det är fritt fram för en skolverksamhet som vilar på den traditionella synen om ett enhetligt skolväsende. Detta kan ta sig uttryck i att den politiska nämnden utfärdar direktiv om att den enskilda skolklassen ska präglas av en hög grad av variation vad gäller social sammansättning och att specialundervisningen ska ha som inriktning att elever med svårigheter positivt särbehandlas. Allmänt sett kan antas att en skolkommunal verksamhetsinriktning av detta slag präglas av en restriktiv hållning mot fristående och profilerade skolor.

Det ovan sagda innebär en oklarhet kring arten av verksamhet som skolplikten tvingar eleverna att delta i (men inte nödvändigtvis medverka)

i. Tidigare har staten förespeglat en enhetlig skolverksamhet, nu ger man uttryck för en mer diffus verksamhetsinriktning som ryms någonstans inom den spännvidd som begreppet valfrihet öppnar för. Utan anspråk på att gå in på de juridiska spetsfundigheterna i denna fråga är slutsatsen av detta att elevers och föräldrars rättssäkerhet visavi skolan som institution har förändrats. Denna förändring bottnar i att det statliga åtagandet i dagens mer resultat- och målstyrda skolväsende är diffust. Detta innebär att det råder en samhällelig oklarhet om vilka rättigheter man som medborgare (i första hand förälder/vårdnadshavare och elev) kan förvänta sig av staten som motprestation för skyldigheten att underkasta sig skolpliktstvänet.

Slutsatsen av detta är att elevers och vårdnadshavares rättssäkerhet gentemot skolan som institution har förändrats som en följd av övergången från ett i huvudsak regel- och ramstyrningssystem, till ett styrsystem mer inriktat på resultat- och målstyrning. Om denna förändring också är en försvagning av elevers och föräldrars rättssäkerhet gentemot stat, samhälle och skolan som institution är en empirisk fråga som handlar om hur kommunen hanterar sitt så kallade huvudmannaansvar (som egentligen är ett exekutivt ansvar).

Skolplikt och elevinflytande

Begreppet elevinflytande är ett ständigt återkommande område i såväl skolutredningar, skolforskning som i den allmänna skoldebatten och det offentliga samtalet. Mot denna bakgrund finner jag det anmärkningsvärt att knappast någon av de aktörer (politiker, forskare, debattörer med flera) som medverkar i detta samtal, diskuterar elevinflytande visavi skolplikten. Som framgått torde skolplikten vara den mest betydelsefulla faktorn för att elever överhuvudtaget befinner sig i skolan. En statlig utredning som under 1990-talet ägnade stor uppmärksamhet åt frågan om elevinflytande var skolkommittén som lade fram sitt slutbetänkande 1997 (SOU 1997:121). I ett av kommitténs delbetänkanden (SOU 1996:22) behandlas "elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar" och här återfinns ett avsnitt med rubriken "Ramar för inflytande" (s 55ff). Skollag, läroplan, kursplaner med flera dokument går här igenom utan att skolplikten nämns med ett ord. Denna text är med andra ord skriven som om skolplikten inte fanns och detta kan knappast tolkas på annat sätt än att kommittén bedömer skolplikten som irrelevant i detta sammanhang.

I utredningsrapporter inom området konstateras samstämt att elevers inflytande över sin arbetssituation allmänt sett är mycket begränsad. Skolkommittén sammanfattar Skolverkets undersökningar inom området så här:

Ju sämre betyg eleverna ger läraren och innehållet i ämnena, desto mindre tycker de att de kan påverka undervisningen och desto mer skulle de vilja kunna det. Undantaget utgör – inte särskilt förvånande – de elever som ger undervisningen det allra sämsta omdömet. De bryr sig inte om att försöka påverka och har förmodligen helt gett upp om skolan (SOU 1996:22, s 39).

Forskningen inom området elevinflytande – kommer tämligen samstämmigt fram till slutsatser som ligger i linje med citatet ovan. I en studie från i mitten av 1980-talet ställer Bengt Ekman (1985, s 127) frågan om det överhuvudtaget finns något reellt utrymme för elever att utöva inflytande över med tanke på alla regler och ramar. Men inte heller forskningen tar upp skolplikten som den kanske mest framträdande av dessa regler och ramar. Ett undantag här är Eva Forsberg (2000, s 146f) som – må vara i förbigående – nämner skolplikten i anslutning till frågan om elevers inflytande. Forsberg menar bland annat att frågan om elevers inflytande måste problematiseras och förstås i ett maktperspektiv. Hennes slutsatser är dock försiktiga och frågan om skolplikten som en del av detta maktperspektiv nämns (i vad hon benämner som ett ytterlighetsexempel) endast i förbigående.

I min inledningsvis nämnda avhandling argumenterade jag för att skolor är att betrakta som tvångsorganisationer. Jag vill här till viss del modifiera detta något aprioriska påstående. Som behandlats är skolan som institution en tvångsinstitution såtillvida att elevförsörjningen vilar på en pliktlagstiftning. Med Foucault kan detta historiskt sett förstås som att skolan är en institution med ett disciplineringsuppdrag. Huruvida skolor är tvångsorganisationer eller inte är emellertid en empirisk fråga. Som sammanfattas i figur 1 nedan upplevs skolan av vissa (anpassade) elever som en rättighet som öppnar för en framtid som medborgare i ett demokratiskt samhälle. För andra (mindre anpassade/missanpassade) elever upplevs skolan som en skyldighet, och skolor som förvaringsplatser. För den senare gruppen är skolor att betrakta som tvångsorganisationer, medan så inte är fallet för den förra gruppen.

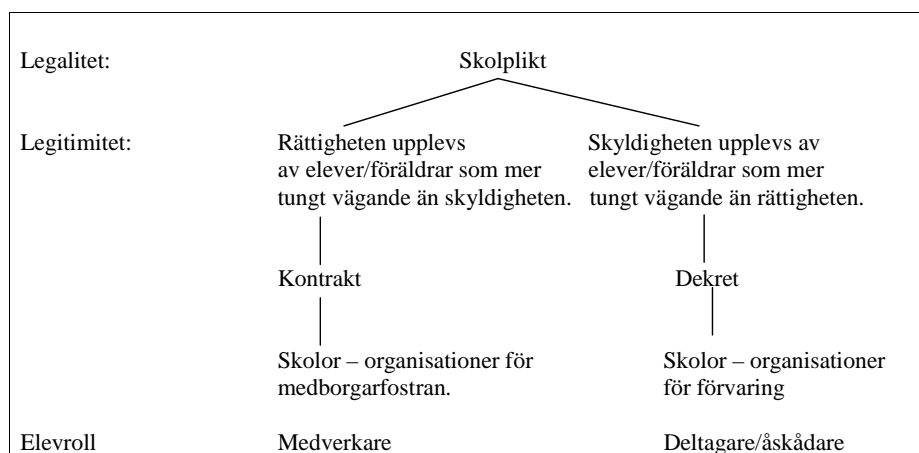
Mot bakgrund av forskning och utredning om elevinflytande som berördes ovan kan frågan ställas om inte elevinflytande i dagens svenska skola är en tämligen exklusiv angelägenhet för dem som ovan benämndes som anpassade elever. Om så är fallet har elevinflytande inte särskilt mycket med demokrati att göra, utan snarare kan ett elevinflytande som endast berör och engagerar en mindre grupp av elever fungera kontraproduktivt för att etablera skolan som en demokratisk institution och skolor som demokratiska organisationer. Under alla förhållanden markerar detta resonemang att relationer mellan skolplikt och elevinflytande är ett problemområde som forskare och utredare borde ägna mer uppmärksamhet.

Slutsats: Olika elevroller

Jag har ovan argumenterat för att skolan historiskt sett är en disciplinerande institution, och att den från folkskolan och läroverket härstammande skolplikten respektive lydnadsplikten kan förstås i detta perspektiv. Den idag rådande skolplikten gör att skolan är en tvångsinstitution i den meningen att elevförsörjningen är garanterad. Vad får då detta för konsekvenser för skolor som organisationer? Historiskt sett har detta utgjort en grogrund för att elever betraktats som vad som med ett sammanfattande begrepp kan uttryckas som **deltagare** i skolor som organisationer. Empiriskt kan detta belysas med Johanssons ovan refererade läroverksstudie, men i principiell mening torde även folkskolans skolbarn kunna betraktas som deltagare. Med deltagare menas här att elever behandlades som mer eller mindre passiva objekt som skulle fyllas med ett visst pensum kunskap med ett innehåll som var institutionellt och ytterst samhällsstrukturellt bestämt. Huvudpersonen i skolors vardagsarbete var knappast "lärjungen" eller "skolbarnet", utan snarare läraren vars auktoritet (förenklat uttryckt) i folkskolan grundades på skolplikten och i läroverket på lydnadsplikten. Läroverkets traditionella begrepp "lärjunge" är talande här och kan kontrasteras mot det modernare begreppet "elev", det vill säga "en som blir lyft".

Det faktum att dagens skola är en på skolplikten vilande tvångsinstitution öppnar för en mångfald av elevroller. Med utgångspunkt tagen från ovan förda diskussion kan denna komplexitet åskådliggöras med följande figur:

Figur1: Alternativa legitimitetsmönster för skolplikten.

Elever som av olika anledningar är mer anpassade till skolans uppdrag och struktur upplever skolan som en rättighet som väger tyngre än skyldigheten att befinna sig i skolan. Med en samlingsbeteckning kan dessa elever beskrivas som **medverkare** och det är förmodligen bland dessa elever vi finner en beredvillighet att arbeta med elevinflytande. Andra mindre anpassade och ytterst missanpassade elever upplever såväl skolan som skolor som reella förvaringsinrättningar. För dessa elever är skolan således inte bara en tvångsinstitution utan också en tvångsorganisation – man deltar men medverkar inte i skolans vardagsarbete, och i vissa fall är man enbart åskådare. Detta innebär att den nuvarande mål- och resultatstyrningsstrukturen öppnar för en elevroll av typ medverkare, men den möjliggör även elevroller som kan uttryckas som **deltagare** och till och med **åskådare**. Tilläggas kan att som berördes ovan har jag inte i något forsknings- eller utredningsarbete som behandlar frågan om elevinflytande funnit att elevinflytande kopplats samman med elevroller av detta slag. Denna slutsats gäller för övrigt även för motsvarande arbeten som behandlar föräldrainflytande (jfr till exempel med Ribom 1993 och Colnerud; Granström & Zetterholm 2001).

Det ovan sagda gäller formellt sett grundskolan, men resonemangen kan även appliceras på den formellt sett frivilliga gymnasieskolan. Jag vill argumentera för att det är fullt möjligt att åtminstone empiriskt granska gymnasieskolan från de ovan angivna utgångspunkterna. Detta hänger samman med att yttre samhällsstrukturer som till exempel har med rådande arbetsmarknadsförhållanden att göra, medför att staten implicit men ändå reellt ålägger gymnasieskolan ett förvaringsuppdrag. Vidare har som framgått gymnasieskolan på det institutionella planet en tradition och historia, som på det organisatoriska planet tar sig uttryck i förekommande skolkulturer. Dessa bär spår av den lydnessplikt som tidigare var förhärskande i gymnasieskolan, och som i sin tur kan förstås i ljuset av läroverkets traditionella sorteringsuppdrag. Min poäng är emellertid att oavsett om grundskolan eller gymnasieskolan granskas är det en empirisk fråga om, och i så fall i vilken grad, den granskade skolorganisationen är en tvångs**organisation** eller inte.

Noter

1. Denna artikel utgör en komprimerad och redigerad version av kapitel 10 i en kommande avhandling i sociologi; Berg (2003).
2. Dahlvist hävdar att frågan om skolobligatoriet kännetecknas av ett "diskursivt tomrum". Med detta avser han att detta problemområde skulle utgöra en vit fläck inom

- bland annat skolforskningsområdet. Med de referenser som tas upp i denna artikel hoppas jag att bland annat kunna vederlägga detta påstående.
3. Under perioden från grundskolans införande fram till 1990-talet har enstaka klassrumsstudier med oberoende observatörer genomförts. Resultaten av dessa visar att traditionell helklassundervisning fortfarande dominerar även om en viss minskning av denna arbetsform har skett till förmån för en ökning av elevers enskilda arbeten. Se vidare Granström 1990, Granström & Einarsson 1995.
  4. Historikern Lars Petterson menar i ett samtal (som här återges med LP:s tillåtelse) att 1842 års folkskolestadga uteslutande är ett hovsamt formulerat kommunalt obligatorium. Inget statsstöd utgick för att genomföra denna stadga som alltså inte gällde barnen utan socknarna och stadsförsamlingarna vilka uppdrogs att inrätta en, helst fast, skola med en vederbörligen utbildad och examinerad lärare. Anspråken från staten inskränkte sig till att det skulle finnas en skola per socken och en lärare per skola. En skolplikt med bäring på barnen infördes 1882 och denna kan förstås bland annat mot bakgrund av den juridiska begränsning av barnarbete som infördes året innan. Se vidare Petterson 1992.
  5. Jag ställde frågan till Ulla Johansson när begreppet elev ersatte lärjunge i de officiella skoljuridiska texterna och fick följande svar (som här återges med tillåtelse av UJ): I 1900 års normalplan för folkskolan används termen barn ganska genomgående. Ordet lärjunge förekommer i samband med undervisningen i slöjd. I 1919 års undervisningsplan för rikets folkskolor talas både om barn och lärjungar, men ordet barn verkar vara vanligare. Lärjunge används också här bland annat för slöjdundervisningen. I 1955 års undervisningsplan för folkskolan blandas uttrycken elever och lärjungar, men elev verkar vanligare. Lärjunge används bland annat i samband med flyttningsbestämmelser. I 1958 års förnyade stadga för läroverket talas genomgående om lärjungar, men i 1965 års Läroplan för gymnasiet har eleven efterträtt lärjungen. Man refererar där också mycket till bestämmelser för grundskolan vilket kan vara en förklaring.

Referenser

- Berg, Gunnar (1981): *Skolan som organisation*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Education, 15.
- Berg, Gunnar (2003): *Att förstå skolan. En teori om skolan som institution och skolor som organisationer*. [Manuskript].
- Christie, Nils (1973): *Om skolan inte fanns*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Colnerud, Gunnel; Granström Kjell & Zetterholm Ankarstrand, Ingegerd (2001): *Lokala styrelser med föräldramajoritet – inflytande på riktigt eller på låtsas*. Linköping: Centrum för kommunstrategiska studier.
- Dahlkvist, Mats (2002): Skolplikten och samhällsordningen – Om nödvändigheten och önskvärldheten av obligatorisk skolgång. *Utbildning & Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 11(3), s 7–42.

- Ekman, Bengt (1985): *Elevdemokrati och kunskapsbildning*. Rapport/ Sektorn för undervisningsyrken, 17. Uppsala universitet.
- Forsberg, Eva (2000): *Elevinflytandets många ansikten*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Education, 93.
- Foucault, Michel (1974/1998): *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag.
- Granström, Kjell (1990): *Om skolans arbetssätt. I synnerhet om undersökande arbetssätt*. Linköping: Länskolnämnden.
- Granström, Kjell & Einarsson, Charlotta (1995): *Forskning om liv och arbete i svenska klassrum*. Stockholm: Liber.
- Johansson, Ulla (2000): *Normalitet, kön och klass – Liv och lärande i svenska läroverk 1927–1960*. Umeå/Tavelsjö: Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.
- Marklund, Sixten (1982): *Skolsverige 1950–1975. Del 2. Försöksverksamheten*. Stockholm: Liber.
- Persson, Anders (1994): *Skola och makt. Om viljan till kunskap, beroendet av utbildning och tvånget att gå i skola*. Stockholm: Carlssons.
- Petterson, Lars (1992): *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism, 1809–1860*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia, 168.
- Ribom, Leif (1993): *Föräldraperspektiv på skolan. En analys från två håll*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Education, 51.
- Rooseniit, Rein (1969): *Elevrätt, skolplikt och skoldisciplin enligt Skollagen och Skolstadgan*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Skollag och skolförordning. Grundskoleförordning, gymnasieförordning, vuxenutbildning, särskoleförordning m m* (1979): Stockholm. Liber/ Utbildningsförlaget.
- Skollagen och grundskoleförordningen med kommentarer. Gymnasieförordningen; Särskoleförordningen; Förordning om gymnasiesärskolan* (1996): Göteborg: Gothia.
- SOU 1996:22. *Inflytande på riktigt. Om elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1997:121. *Skolfrågor. Om skola i en ny tid. Slutbetänkande av Skolkommittén*. Stockholm: Fritzes.
- Söderlind, Donald & Petersson, Olof (1988): *Svensk förvaltningspolitik*. Uppsala: Diskurs.